

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2018

ARAŐTIRMA

Research

Bankaların Memur, İŞçi ve Emeklilere Verdiği Maaş Promosyonlarının Fıkıhî Durumu

Memet Zeki Uyanık

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Fıkıh Anabilim Dalı

mzuyanik@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-8388-853X>

Geliş Tarihi / Received: 11.09.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 20.12.2018

Öz

İslam dini, faizi yasaklamış ve haram kılmıştır. Aynı şekilde faizli işlemleri de yasaklamıştır. Çağdaş finansal sistemin önemli aracı kurumlarından biri bankadır. Konvansiyonel bankalar, yaptıkları iş ve işlemlerde kendilerini cari hukuk ile sınırlandırır ancak dini açıdan iş ve işlemleri değerlendirmezler.

Günümüzde memur, işçi ve emekliler maaşlarını banka üzerinden almaktadırlar. Bankalar, yapılan yasal düzenlemeye istinaden son yıllarda maaş sahibi olan memur, işçi ve emeklilere maaşlarının kendilerine yatırılması karşılığında promosyon vermektedir.

Bankaların memur, işçi ve emeklilere verdiği promosyon güncel ve tartışmalı bir mesele olduğu için günümüz fıkıhçıları konuyu ele almış ve farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak güncel bir mesele olduğu için bu konuda şu ana kadar görebildiğimiz kadarıyla detaylı bir çalışma yapılmamıştır.

Bu makalemizde, bankaların verdiği promosyonun fıkhi durumunu ve fıkıhçıların bu konudaki görüşlerini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Faiz, Banka, Promosyon, Maaş.

The Position of Salary Promotions Provided to Civil Servants, Laborers and Pensioners by Banks in Terms of Islamic Jurisprudence

The religion of Islam prohibited interest for people and deemed it haram. It also prohibited acts and contracts that are carried out with interest. Banks are some of the significant intermediary institutions of the contemporary financial system. Conventional banks are restricted in their activities by existing law, but they cannot assess jobs and operations in a religious sense.

Today's civil servants, laborers and pensioners receive their salaries from banks. In line with the legal regulations in recent years, banks provide civil servants, laborers and pensioners with promotional offers in the case that their salaries are deposited in their branches. As the promotions provided to these people from banks are a current and debated issue, today's scholars of Islamic jurisprudence have discussed the topic and provided a set of views. However, as it is a contemporary issue, to the best of our knowledge, no detailed study has been conducted on it yet. In this article, we will discuss the position of these promotions provided by banks in terms of Islamic jurisprudence and the views of scholars of Islamic jurisprudence on this issue.

Keywords: Islamic Law, Interest, Bank, Promotion, Salary.

Atf / Cite as

Uyanık, Memet Zeki. "Bankaların Memur, İşçi ve Emeklilere Verdiği Maaş Promosyonlarının Fıkıhî Durumu". *Marife* 18/2 (2018): 633-650. <https://doi.org/10.33420/marife.458906>.

Giriş

Asrımızda gerek kurumsal gerekse bireysel birçok finansal iş ve işlem bankalar üzerinden yapılmaktadır. Aynı şekilde yasal bazı zorunluluklar sebebiyle memur, işçi ve emeklilerin maaşları da bankalar üzerinden ödenmektedir.

Faizle para alıp veren, kredi, iskonto, kambiyo, işlemleri yapan, kasalarında para, değerli belge, eşya saklayan ve bunun dışındaki diğer ekonomik etkinliklerde bulunan bankalar¹ kendilerine yatırılan memur, işçi ve emeklilerin maaş paralarını sisteme sokarak para kazanmaktadır. Kazanılan bu paranın büyük bir kısmı bankaya kalmaktadır. Fakat yapılan kanuni düzenleme ile bankalar, maaş sahibi memur, işçi ve emeklilere maaşları dışında promosyon adı altında bir ödemede bulunmaktadır. Bu ödemenin temeli, kendisine yatırılan yüklü miktardaki maaş paralarından belli bir süre yararlanma düşüncesidir.

Banka, geleneksel olarak para alırken uyguladığı fiyat (faiz) ile satarken uyguladığı fiyat (faiz) arasındaki fark, kârının temelini ve çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ancak modern bankacılıkta faiz dışı gelirler de önemli bir gelir kalemi oluşturmakta ve önemi gittikçe artmaktadır.² Bankanın gelirinin çoğunun haramdan olması memur, işçi ve emeklilere verilen promosyonun meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Bu bağlamda maaş dışında yapılan bu ödemenin İslam hukuku açısından hükmü güncel bir mesele olduğu için konu fıkıh uzmanları tarafından tartışılmakta ve farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ancak maaş promosyonunun İslam hukuku açısından hükmünü ortaya koyabilmek için öncelikle bankanın verdiği maaş promosyonu nedir? Banka, maaş sahiplerine promosyonu niçin ve hangi gelirinden vermektedir? sorularını cevaplandırmak gerekir.

1. Maaş Promosyonu

Fransızca bir kelime olan promosyonun Türkçe kelime karşılığı özendirmedir. Özendirme ise; genel olarak, bir malı geniş kitlelere tanıtmak ve o malın sürümünü sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar şeklinde tanımlanmaktadır.³

Bankacılık sektöründe promosyon; bankaların, ürün ve hizmetlerini tanıtmak ve kullandırmak amacıyla kurumlara yaptıkları kazandırmalardır.⁴

Maaş Promosyonu ise, memur, işçi ve emeklilere yatırılan maaş dışında bankanın maaş sahiplerine yaptığı fazla ödemedir.⁵

¹ Mehmet, Yazıcı, *Bankacılığa Giriş* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2015), 2.

² Yazıcı, *Bankacılığa Giriş*, 2.

³ Türk Dil Kurumu, "Promosyon", erişim: 10 Eylül 2018, www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTY.5b466f806e1657.62500114.

⁴ Ömer Elmas, "Bankacılık Kanunu Açısından Bağış ve Yardımlar ile Promosyonlara İlişkin Değerlendirme", *Bankacılar Dergisi* 63 (2007): 44; Gülnihal Tarhan, "Bankacılık Hizmetlerinde Promosyon Uygulamaları ve Muhasebesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 35.

⁵ Elmas, "Bankacılık Kanunu Açısından Bağış ve Yardımlar ile Promosyonlara İlişkin Değerlendirme", 44; Servet Bayındır, "Kredi Piyasalarındaki Bazı Uygulamaların Fikhî Durumuna İlişkin

Başbakanlığın 20 Temmuz 2007 tarih ve 2007/21 sayılı Genelgesi ile birlikte kamu görevlilerine maaşlarının yanında bir de promosyon adı altında bir ödeme yapılması karara bağlanmıştır.

20/07/2007 tarihli ve 26588 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Başbakanlığın 20 Temmuz 2007 tarih ve 2007/21 sayılı Genelgesinin 4. maddesinde bankanın verdiği maaş promosyon miktarının tamamı personele dağıtılması genel ilke olarak benimsenmiştir. Ancak bununla birlikte toplam miktarın üçte birini geçmemek üzere Komisyonca belirlenecek tutar, birim personelinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması karar bağlanmıştır.

20/07/2007 tarihli ve 26588 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2007/21 nolu Başbakanlık Genelgesinin 4. maddesi, daha sonra 10/08/2010 tarihli ve 27668 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2010/17 nolu Başbakanlık Genelgesi ile değiştirilerek, "Banka tarafından verilecek promosyon miktarının tamamı personele dağıtılacaktır." şeklinde düzenlenmiştir.

Bu genelgeler ile, kamu görevlilerine promosyon hakkı tanınmış, bunun yanında daha önceleri bir kısmı birim personelinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması karara bağlanan promosyonun hepsi maaş sahiplerine dağıtılması şeklinde düzenlenmiştir.

2007/21 sayılı Genelge ile kamuda görev yapan görevlilerin promosyon adı altında bir ödeme almasının hukuki dayanağı oluşturulmuştu. Fakat bu genelgede "emekli" ibaresi geçmediği için emeklilere promosyon hakkı tanınmamıştı.

14/02/2017 tarihinde yapılan düzenleme ile emeklilere de maaş promosyonu hakkı tanınmıştır. Yapılan kanuni düzenleme ile birlikte emekli ikramiyelerinin ve Sosyal Güvenlik Kurumu Kapsamında Gelir/Aylık Alanlara Promosyon Ödenmesine İlişkin Protokol 14/02/2017 tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumu ile 14 banka ve PTT arasında imzalanıp yürürlüğe girmiştir.

Gelinen noktada yapılan kanuni düzenlemelerle kamu görevlilerine ve emeklilere maaş promosyon hakkı tanınmıştır. Ancak özel sektörde çalışanlarla ilgili olarak şu an itibarı ile bir kanuni düzenleme bulunmamaktadır. Zorunlu bir kanuni düzenleme bulunmadığından özel sektörde çalışanların maaş promosyonu alması işletme sahibinin inisiyatifinde bulunmaktadır.

Bankanın verdiği bu maaş promosyonları ile ilgili olarak yukarıda da geçtiği gibi çeşitli tarihlerde genelgeler yayımlanmış, bu genelgelerle bir yandan promosyonların oran ve ödeme şeklinde takip edilecek esas ve usuller belirlenirken, diğer taraftan çalışanlara promosyon yansıtılması bankalar için zorunlu hale getirilmiştir. Ancak çalışanların bu paraların ödenmesi noktasında, amirleri aracılığıyla muhtemel bankalardan birini seçme dışında, başka müdahale yetkileri yoktur.⁶ Zira kurumlar, maaş promosyonu ile ilgili olarak çalışacakları

→

Değerlendirmeler", *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı-III Afyonkarahisar 2010* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 59.

⁶ Bayındır, "Kredi Piyasalarındaki Bazı Uygulamaların Fıkhî Durumuna İlişkin Değerlendirmeler", 59.

bankayı tespit etmek adına bir ihale açmakta, bu ihale neticesinde personeline en çok bedeli veren banka ile bir maaş promosyon protokolü imzalamaktadır.⁷

Emekliler için de, Sosyal Güvenlik Kurumu'nun protokol imzaladığı kurumlardan birini tercih etme zorunluluğu vardır. Ancak emeklilerin çalışanlardan farklı olarak aralarında PTT ve katılım bankalarının da bulunduğu protokol imzalanmış 14 kurumdan birini tercih etme imkanı bulunmaktadır.

Bankalar, bu promosyonu maaşların kendilerine yatırılması karşılığında vermektedir. Bankanın verdiği bu maaş promosyonunun temeli, bankanın kendisine yatırılan yüklü miktardaki maaş paralarından belli bir süre yararlanma düşüncesidir.⁸ Çünkü kurumla yapılan maaş promosyonu anlaşması gereği kurum en az 2 iş gününden önce maaşı bankaya yatırmak zorundadır. Ancak maaş 2 gün önceden bankaya yatırılmakla birlikte maaşın sahibi maaşı on beşinden önce alamamaktadır. Kurumun bankaya yatırdığı para maaş günü gelene kadar devletindir. Memur istese de bu parayı on beşinden önce günü gelmeden bankadan çekemez.

Faizle iş ve işlem yapan bankalar kendilerine yatırılan maaş paralarını bu 2 günlük süreçte sisteme sokarak para kazanmaktadır. Kazanılan bu para da bankaya kalmaktadır. Ancak banka da bu kazancına karşılık anlaşma gereği maaş sahiplerine promosyon adı altında bir meblağ ödemektedir. Banka, bu promosyon ödemesini gelirinden yapmaktadır.⁹

Maaş promosyonu güncel bir mesele olduğundan hükmü İslam hukukçuları arasında tartışılmaktadır. Ancak maaş promosyonunun hükmünü ortaya koyabilmek için öncelikle bankanın verdiği bu paranın hukuki niteliği üzerinde durmak gerekir. Bu bağlamda maaş promosyonu faiz ve hibe ile ilgili olduğundan İslam hukuku açısından faiz ve hibe kavramlarını ele almak gerekir. Bundan dolayı bu kavramları konumuzla ilgisi olduğu kadarıyla detaylara girmeden irdeleyeceğiz.

2. Faiz

Sözlükte artmak, çoğalmak, yükselmek, fazlaşmak anlamlarına gelen¹⁰ "faiz", ıstılahta, "Borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla geri almak, yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almak"¹¹ şeklinde

⁷ Elmas, "Bankacılık Kanunu Açısından Bağış ve Yardımlar ile Promosyonlara İlişkin Değerlendirme", 44.

⁸ Elmas, "Bankacılık Kanunu Açısından Bağış ve Yardımlar ile Promosyonlara İlişkin Değerlendirme", 44; Hayrettin Karaman, "Bankaların Verdiği Promosyon", erişim: 10 Eylül 2018, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0263.htm>; Bayındır, "Kredi Piyasalarındaki Bazı Uygulamaların Fikhî Durumuna İlişkin Değerlendirmeler", 59.

⁹ Karaman, "Bankaların verdiği promosyon".

¹⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l- ayn*, "rbe" (Beirut: Dâr ve Mektebetü'l-hilâl, ty.), VIII:283; İsmail Özsoy, "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 110.

¹¹ Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 12: 127; Alaüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Hanefî Kasâni, *Bedaiu's-sanai fi tertibi's-serai* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 7: 46; Şemsüddin el-Hatib Muhammed b. Ahmed el-Kahiri

tanımlanmakta ve “ribâ” kelimesi ile aynı manada kullanılmaktadır.¹² İslam dini, Kur’an ve Sünnetle faizi veya eş anlamda kullanılan ribâyı yasaklayarak haram kılmıştır.¹³

2.1. Kur’an’da Faiz Yasağı

Kur’an-ı Kerim’de, farklı üslup ve anlatım tarzlarıyla faiz/ribâ yasağından bahsedilmektedir. Faizin yasak ve haram olduğunu haber veren söz konusu ayetlerin bazıları şunlardır:

“Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Al-i-İmran 3/130)

“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah’a kalmıştır. Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.” (Bakara 2/275)

Bu naslarda görüldüğü gibi Kur’an, kesin bir ifade ile faizi/ribâyı yasaklayarak haram kılmaktadır.

2.2. Sünnet’te Faiz Yasağı

Kur’an’ın koyduğu faiz yasağı ilkesi ve uygulaması Sünnet tarafından açıklanmış ve Kur’an’ın değinmediği bazı işlemleri de faiz olarak nitelendirmiş ve yasaklamıştır. Hz. Peygamberin faiz/ribâ yasağı ve uygulaması ile ilgili bazı hadis-i şeriflerini şöyle zikredebiliriz:

“Cahiliye devrinden kalma faizin hepsi kaldırılmıştır. Kaldırdığım faizin ilki, amcam Abbas b. Abdilmuttalib’in faizidir.”¹⁴

“Helâk edici şu yedi şeyden kaçınınız; Allah’a şirk koşmak, sihir, Allah’ın haram kıldığı cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, suçsuz ve namuslu mümin kadınlara iftirada bulunmak.”¹⁵

“Resûlullah, faiz yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik eden kimseye lânet etti ve hepsi (günahta) eşittir”¹⁶ buyurdu.

→

Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (Kahire: Dâru'l-hadis, 2006), 2: 444; Muhammed Emin Alauddin İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar* (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 7: 398; Özsoy, “Faiz”, 12: 110.

¹² Özsoy, “Faiz”, 12: 110; Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri 1* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1999), 142.

¹³ Ebu İshâk İbrahim b. Ali el- Fîrûzâbâdî Şirâzî, *el- Mûhezzeb fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.), 1: 270; Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 127; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 52; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el- Muğni* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1984), 4: 133; Abdullah b. Muhmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li- ta'fîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1998), 2: 35; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 444; Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ty.), 3: 28.

¹⁴ Müslim, “Hac”, 147; Ebu Davud, “Büyü”, 5.

¹⁵ Buhârî, “Vasâyâ”, 23; Müslim, “İmân”, 144.

¹⁶ Müslim, “Müsâkât”, 106.

“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz; cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir.”¹⁷

Kur’an’ın ve Sünnetin söz konusu bu naslarında görüldüğü gibi İslam, faizi/ribâyı yasaklayarak haram kılmıştır. İslam’ın yasaklayarak haram kıldığı faiz/ribâ *ribe'l-fadl* ve *ribe'n-nesie* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.¹⁸

Ribe'l-Fadl (Fazlalık Faizi)

Ribeви mallardan aynı cins iki malı peşin olarak biri diğerinden fazla olması şartıyla değiştirmektir.¹⁹ Örneğin: 100 gr. altını 105 gr. altınla değiştirmek gibi...

Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi *ribe'l-fadl*, peşin alışverişteki fazlalıktan ibaret olan faiz çeşididir ve daima aynı cins malların birbiriyle mübadelesinde meydana gelmektedir.²⁰

Ribe'n-Nesie (Veresiye Faizi)

Vadeli muamelelerden ve borçlardan meydana gelen bir faiz/ribâ çeşididir²¹ ki aynı cinsten ribeви malların birbiri ile değişimi halinde mallardan birinin veresiye olması ile meydana gelmektedir.²² Yani veresiye faizi, aynı cins iki malın ya da aynı sınıfa dahil iki ayrı cins malın birbiriyle veresiye olarak değişiminde söz konusu olmaktadır.²³

Örneğin: 100 gr. altını veresiye 100 gr. altınla değiştirmek gibi...

Örneğin: 100 gr. altını veresiye 200 gr. gümüşle değiştirmek gibi...

Buna göre, bir muamelede faizin olabilmesi için mübadele olması gerekir. Şayet muamelede bir mübadele yoksa faiz meydana gelmez. Ayrıca taraflar arasında icab ve kabule dayalı bir akid olması gerekir. Maaş promosyonunda bir mübadele söz konusu değildir. Ayrıca akdin geçerli olabilmesi için de tarafların rızası lazımdır. Ancak promosyonda memur akdi doğrudan kendisi yapamamaktadır. Memur akdi kendisi yapmadığından rızasından ziyade seçilen bankayı kabul etme zorunluluğu vardır.

¹⁷ Müslim, “Müsâkât,” 81-82.

¹⁸ Muhammed b. İdrîs eş- Şâfiî, *el- Ümm* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1973), 3: 15; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 54-55; İbn Kudâme, *el- Muğni*, 4: 134; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 444; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 7: 398-399.

¹⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 54; Ebû'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l- mübtedî* (Beyrut: y.y., ty.), III, 62-63; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidayetu'l-müctehid ve nihayetu'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2007), 540-541; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 444; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 7: 398; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 146.

²⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 52; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 444; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 146.

²¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 55; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 146.

²² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 55; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 444; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 7: 399; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 385.

²³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 55; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 7: 398-421; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 146.

3. Hibe

Sözlükte “bağışlamak” ve “karşılıksız vermek”²⁴ anlamına gelen hibe, istılahta, “şer’an kendisinden istifade edilebilen bir şeyi, başkasına meccanen (karşılıksız) derhal temlik etmek”²⁵ anlamına gelmektedir. Arapça’da hediye, sadaka, atıyye, nihle, Türkçe’de de bağış ve teberru gibi kelimeler hibe ile eş anlamda kullanılmaktadır.²⁶ Hibe edene vâhib, hibe edilene mev’hûbün leh, hibe konusu olan şeye de mev’hûb denilmektedir.²⁷

Tanımdaki “meccanen” (karşılıksız) kaydı, hibeyi bey’den ayırmak için getirilmiştir. Zira bey’, bir şeyi bedel karşılığında temlik etmektir. “Derhal” kaydı ile de hibe, vasiyetten ayrılmıştır. Çünkü vasiyet hemen değil ölümden sonra temlik ifade eder. Bunun yanında “bir şeyin temlik” kaydıyla hibe, ariyet (iare, ödünç) ten ayrılmıştır. Çünkü ariyet menfaatin temlik, hibe rakabe (çıplak mülkiyet) nin temlikidir.²⁸

Hibe, icab ve kabul ile mün’akid, kabz ile yani teslim etmekle de tamam olur.²⁹ Kendisine hibe edilen kişi tarafından teslim alınmamış hibe hüküm ifade etmez.³⁰ Hatta kendisine hibe edilen kişi hibeyi teslim almadan vefat ederse hibe batıl olur.³¹ Çünkü hibe ancak kabz ile tamam olur ve mülkiyet ifade eder.³²

Hibeyi yapan kişinin reşid olması şarttır.³³ Fakat kendisine hibe edilen kimsenin hayatta olması yeterlidir. Kişi, zihinsel özürlü, bunak olsa bile hayatta olması, kendisine hibe edilmesi için yeterlidir. Bu bağlamda ölü ile cenine (anne

²⁴ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, “vhb” (Kahire: Dâru’l-marife, ty.), 1: 803; Ali Bardakoğlu, “Hibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 421.

²⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 447; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâi*, 8: 84; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 218; Şîrbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3: 486; Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik Şerhu Kenzi’d-dekâ’ik* (Kahire: Daru’l-marife, 1333), 7: 284; *el-Fetâva’l-Hindiyeye* (Beyrut: Dârü’l-fikr, 1991), 4: 374; Desûkî, *Hâşiyetü’d-Desûkî*, 4: 97; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 8: 488; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye* (İstanbul: Bilmen Yayınevi), 1968, 4: 223; Bardakoğlu, “Hibe”, 17: 421; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 241.

²⁶ Bardakoğlu, “Hibe”, 17: 421.

²⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 223; Bardakoğlu, “Hibe”, 17: 421.

²⁸ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 223; Bardakoğlu, “Hibe”, 17: 421-422; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 241-242.

²⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 447; Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 68; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 218; İbn Rüşd, *Bidayetu’l-müctehid*, 710; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 3: 58; *el-Fetâva’l-Hindiyeye*, 4: 374; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 8: 490-493; Mecelle, md. 837; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 225-226; Abulkadir Şener, *İslam Hukukunda Hibe* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 27; Bardakoğlu, “Hibe”, 17: 423; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 242.

³⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 447; Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 68; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 218; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 273; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, 41; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 242.

³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 68; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 273; Şîrbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3: 493; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 228; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 242.

³² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 447; Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 68; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 218; İbn Rüşd, *Bidayetu’l-müctehid*, 710; Şîrbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3: 492; *el-Fetâva’l-Hindiyeye*, 4: 374; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 8: 493; Mecelle, md. 57; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, 41; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 242.

³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 292; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik Şerhu Kenzi’d-dekâ’ik*, 7: 284; *el-Fetâva’l-Hindiyeye*, 4: 374; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 8: 489; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 235; Bardakoğlu, “Hibe”, *DA*, 17: 422; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 242.

karnındaki çocuk) hibe yapılamaz.³⁴ Çünkü hibe hemen temliktir. Cenin ise, hemen temlik yapacak yani hibeyi kabul edecek durumda değildir.³⁵

Müslüman ve gayri Müslim arasında da hibe caizdir. Ancak Müslüman haram bir şeyi hibe edemez ve haram olan bir şeyi de kabul edemez. Çünkü haram bir şey Müslüman için mülk olamaz.³⁶ Bundan dolayı müslüman haram bir şeyi hibe edemez ve kabul edemez.

Hanefi hukukçulara göre, kabzdan yani teslimden önce hibe bir hüküm ifade etmediği için ondan rücu etmek caizdir.³⁷ Ancak kabzdan sonra hibe eden kişi kendi başına hibesinden dönemez. Kabzdan sonra ya kendisine hibe edilen kişinin rızasıyla, ya da hâkimin hükmüyle hibeden dönebilir.³⁸

Malikî, Şafiî, Hanbeli hukukçulara göre ise, hibeden dönmek caiz değildir.³⁹ Zira Hz. Peygamber, “*Hibesinden dönen kimse kustuğu şeyi geri yiyen köpek gibidir*”⁴⁰ buyurmaktadır. Ancak baba, çocuğuna bir şey hibe etmişse hibesinden dönebilir.⁴¹ Çünkü Hz. Peygamber, “*Kişinin hibesinden dönmesi caiz değildir. Fakat çocuğuna bir şey hibe eden baba bundan müstesnadır.*”⁴² buyurmuştur.

Hibede esas olan tanımında da geçtiği gibi hibenin şartsız ve karşılıksız (bila ıvaz) olmasıdır. Ancak yapılan hibenin karşılığında bir hibede bulunulmuşsa karşılıklı hibe (ıvazlı hibe) olur ki bu hibe bey’ hükmünde olur.⁴³ Maaş promosyonu bu yönü ile hibeye benzemektedir.

4. İslam Hukukçuları’nın Maaş Promosyonu ile İlgili Görüşleri

Maaş promosyonu, güncel bir mesele olduğu için klasik fıkıh eserlerimizde hakkında bir bilgi bulanmamaktadır. Aynı şekilde önceki İslam hukukçuları da konuya temas etmemiştir. Günümüz konusu ve problemi olduğu için maaş promosyonu ile ilgili şu ana kadar İslam hukukçuları tarafından detaylı bir çalışma da yapılmamıştır. Fakat günümüz fıkıhçıları maaş promosyonu konusunu ele almış ve hükmü ile ilgili birtakım görüşler öne sürmüşlerdir. Bu görüşler şunlardır:

³⁴ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 238; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, 32-36; Bardakoğlu, “Hibe”, 17: 422; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 242.

³⁵ Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, 94; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 242.

³⁶ Sahnûn b. Abdisselam b. Sa’îd, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ* (Kahire: Dâru’l-hadis, 2005), 6: 129; Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 92; *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 4: 405; İbn Âbidin, *El-Hidâye*, 8: 509; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 231; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 243.

³⁷ *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 4: 385; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 262; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, 102; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 243; Ayhan Hıra, “Klasik Fıkıh Kaynaklarında Hibeden Dönme Meselesine İlişkin Temel Yaklaşımlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 58 (2017): 243.

³⁸ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 8: 135; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 223; Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 3: 64; *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 4: 391.

³⁹ Sahnûn, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*, 6: 145; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 447; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 327; Şîrbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3: 495.

⁴⁰ Buhârî, “Hibe”, 6; Müslim, “Hibât”, 7-8.

⁴¹ Sahnûn, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*, 6: 145; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 447; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 305; İbn Rüşd, *Bidayetu’l-müctehid*, 713; Şîrbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3: 495.

⁴² Tirmizî, “Büyü”, 62.

⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 92; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 8: 95; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 224; Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 3: 64; Şîrbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3: 500; *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 4: 394; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye*, 4: 241; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, 23; Bardakoğlu, “Hibe”, 17: 422; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 243.

4.1. Maaş Promosyonu Faizdir

Hayrettin Karaman ve Faruk Beşer bu görüştedir. Karaman'a göre; faizcilik yaparak para kazanan bankalara mecbur olmadıkça para yatırmak caiz değildir. Çünkü bu bankalar, mesela maaşlar kendilerine yatırıldığında, para orada kaldığı sürece, o parayla faizcilik yapar ve bundan para kazanırlar. Bankaların promosyon adıyla verdikleri de faiz gelirinin küçük bir kısmıdır.⁴⁴ Karaman konuyu şöyle izah etmektedir: "Bilindiği gibi İslam faizin azını ve çoğunu ve faizli işlem ve akitleri haram kılmıştır. Bir grup memurun veya çalışanın maaşları faizci bir bankaya yatırıldığı zaman bu banka o parayı -çekilmediği sürece- sisteme sokmakta ve faizli işlemler yaparak para kazanmaktadır. Kazanılan faiz gelirinin bir kısmı bankaya kalmakta, bir kısmını da banka kurumlara ve memurlara vermektedir."⁴⁵

Karaman, maaşlar faizle iş yapan bankalardan alındığı takdirde iki sakınca meydana geleceğini söyler:

1. Kişi parasıyla bankaya faizcilik yapma imkanı vermiş olur.
2. Kişi gelirinin büyük bir bölümü faizden olan bir kurumdan hediye kabul etmiş olur.

Bundan dolayı mümkünse maaşlar faizli işlem yapmayan katılım bankalarına yatırılmalı, böyle bir durum mümkün değilse maaş promosyonu alınmalı ama kişi yoksul değilse yoksullara verilmelidir.⁴⁶

Hayrettin Karaman'a göre, banka faizle iş yapan kurumdur, faiz ve faizli akitler de İslam hukukunda yasaklanmıştır. Onun için maaş promosyonunu mümkünse bu bankalara değil katılım bankalarına yatırmak gerekir.⁴⁷

Ülkemizin bir başka İslam hukukçusu Faruk Beşer de bu konuda Hayrettin Karaman gibi düşünmekte ve maaş promosyonlarını faiz olarak değerlendirmektedir. Beşer'e göre, banka kendisine yatırılan maaşları faizde ve faizli işlemlerde değerlendirip para kazanmaktadır. Faizden kazandığı bu paranın bir kısmını maaş promosyonu olarak maaş sahiplerine vermektedir. Bu da faizli bir işlemdir. Faiz haram, faizden gelen de haramdır. Onun için bu para faizin sarf edildiği yerlere sarf edilmelidir.⁴⁸

4.2. Maaş Promosyonu Caizdir

Maaş promosyonu hususunda banka ile memur arasında bir sözleşme ya da anlaşma olmadığından maaş promosyonları maaşı alan kişi için faiz değil caizdir.

⁴⁴ Hayrettin Karaman, "Bankaların Promosyonu", erişim: 10 Eylül 2018, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0260.htm>.

⁴⁵ Karaman, "Bankaların Verdiği Promosyon".

⁴⁶ Karaman, "Bankaların Verdiği Promosyon".

⁴⁷ Karaman, "Bankaların Verdiği Promosyon".

⁴⁸ Faruk Beşer, "Kredi Piyasalarındaki Bazı Uygulamaların Fikhî Durumuna İlişkin Değerlendirmeler", *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı-III Afyonkarahisar 2010* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 89.

Çünkü var olan sözleşme veya anlaşma banka ile kurum arasında olduğundan faiz bunlar arasında olmuş olur. Abdülaziz Bayındır bu görüştedir.⁴⁹

Bayındır'a göre, memur ve işçi için maaş promosyonu ödemesi işleminde parayı bankaya önceden yatırarak borç veren ve o borçtan faiz geliri elde eden devlettir. Elde edilen gelirin maaş sahiplerine verilmesini de devlet istemektedir. Promosyon anlaşmasını devlet yaptığından ve maaş alan kişinin bir seçim hakkı olmadığından promosyon alan kişinin bir sorumluluğu da yoktur. Anlaşmayı yapan devlet olduğundan sorumluluk ve faiz devlet açısından olur. Ancak maaş alan kimsenin bunda bir günahı olmaz.⁵⁰ Ancak Bayındır, memur ile emeklinin promosyon durumunu farklı değerlendirmektedir. Bayındır'a göre emekliler, kendileri bankaya gidip anlaşmayı yaptıkları için onların aldığı promosyon caiz değil faizdir. Çünkü emekli banka ile anlaşma imzalamakla faizle çalışan bankayı güçlendirmekte ve faizin yayılmasına yardımcı olmaktadır.⁵¹

4.3. Maaş Promosyonu Hediyedir

Orhan Çeker, maaş promosyonunu hediye yani hibe olarak kabul etmektedir. Çeker bu hususta özetle şunu söylemektedir: Maaş promosyonlarının faizle bir ilgisi yoktur. Çünkü faiz olması için muamelede mübadele olması gerekir. Mübadele olmayan muamelelerde faiz cereyan etmez. Ayrıca taraflar arasında icab ve kabule dayalı bir akdin olması gerekir. Akid de rızaya dayanır. Maaş promosyonunda memurun rızası sorulmamaktadır. Memur anlaşma yapılan bankadan maaşını çekmeye mecbur bırakılmaktadır. Bundan dolayı maaş promosyonunun faizle bir ilgisi yoktur. Maaş promosyonu faiz değil, bankanın hediyesidir. Bankanın hediyesi konusunda da hibe hükümleri geçerlidir. Şayet bankanın gelirinin %50'sinden fazlası haramdan geliyorsa bankanın hediyesi kabul edilmez. Ancak bankanın gelirinin %50'sinden fazlası helalden geliyorsa bankanın hediyesi kabul edilir.⁵²

Çeker, promosyon konusunda bankayı da özel ve devlet bankası şeklinde ayırmaktadır. Şayet promosyonu veren banka özel ise ve gelirinin %50'sinden fazlası da haramsa verdikleri maaş promosyonu da haramdır. Onun için özel bankanın verdiği maaş promosyonlarını hayır yollarına harcamamak şartı ile kamuya veya yenmeyen, giyilmeyen yerlere harcanmalıdır. Fakat maaşı ve promosyonu veren banka kamu bankası ise bunu devletin memuruna verdiği bir ikramiye veya zam gibi değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde özel firmanın kendi

⁴⁹ Abdülaziz Bayındır, "Bankaların Maaşlarımız Karşılığında Verdiği Promosyon Helal Midir?" erişim: 10 Eylül 2018, <http://www.fetva.net/yazili-fetvalar/bankalarin-maaslarimiz-karsiliginda-verdigi-promosyon-helal-midir.html>.

⁵⁰ Bayındır, "Bankaların Maaşlarımız Karşılığında Verdiği Promosyon Helal Midir?"

⁵¹ Abdülaziz Bayındır, "Bankaların Emeklilere Verdiği Promosyon Parası Helal Midir?" erişim: 25 Eylül 2018, <http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/bankalarin-emeklilere-verdigi-promosyon-parasi-helal-mi.html>.

⁵² Çeker, *Fetvalarım* 1, 239-240.

çalışanına kendi bankası kanalıyla verdiği promosyon da maaşa zam gibi kabul edilir.⁵³

4.4. Maaş Promosyonunda Faiz Şüphesi Vardır

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu maaş promosyonunda faiz şüphesi olduğu kanaatindedir. Kurul, konu ile ilgili olarak verdiği fetvada şöyle demektedir:

“Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar, ücret ve maaşlarını anlaşmalı herhangi bir bankadan alabilirler. Bankaların, bu hizmetleri yürütme konusunda kurum ve kuruluşlarca kendilerinin tercih edilmesi karşılığında, gerek kurum ve kuruluşlara, gerekse çalışanlarına vermiş oldukları promosyonlar, işleyiş bakımından faize tam olarak benzememekte ise de şüpheden de tümüyle uzak değildir. Bu itibarla, ihtiyacı olmayan kimselerin, aldıkları promosyonları, fakirlere veya hayır kurumlarına vermeleri uygun olur.”⁵⁴

Buna göre, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, maaş promosyonunda faiz şüphesi olduğundan hareketle ihtiyacı olmayan kişilerin şüpheli şeylerden de sakınma adına promosyonu ihtiyaç sahiplerine vermesini karara bağlamıştır.

5. Maaş Promosyonu ile İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda da geçtiği gibi İslam hukukçuları güncel bir mesele olan maaş promosyonunun hükmü ile ilgili olarak farklı düşünmektedir. Promosyona faiz diyen olduğu gibi caiz diyen de söz konusudur. Bunun yanında İslam hukukçularının promosyonun hükmü ile ilgili farklı görüşleri olmakla birlikte promosyonun bankaya bırakılmaması gerektiği hususunda hem fikirdirler. Şimdi İslam hukukçularının görüşlerini irdeleyelim:

5.1. Promosyon Faizdir Görüşünün Değerlendirilmesi

Bu görüşte olan İslam hukukçularına göre, faizle iş yaparak para kazanan bankalar kendilerine yatırılan maaşları faizde değerlendirerek para kazanmaktadır. Faizden elde ettikleri gelirin bir kısmını memur, işçi ve emeklilere promosyon olarak vermektedir. Promosyon faizden geldiği için faizdir. Bundan dolayı onu ihtiyaç sahiplerine vermek gerekir.

Bankaların gelirinin çoğunun faizden olduğu doğrudur. Aynı şekilde bankalar sistemlerine giren paraları farklı alanlarda değerlendirdikleri bu alanlardan biri de faiz olduğu malumdur. Ancak şu var ki memur, işçi, emekli maaşlarını belli bir zamanda hak ediyor ve ancak o zamanda parasını alabiliyor. Örneğin memur maaşını ayın on beşinde almayı hak ediyor. Ancak memurun çalıştığı kurum yapılan maaş promosyonu anlaşması gereği en az 2 iş gününden önce bu maaşı bankaya yatırmak zorundadır. Fakat maaş gününden 2 gün önce

⁵³ Çeker, *Fetvalarım 1*, 240.

⁵⁴ *Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı-III*, Afyonkarahisar 2010, 90.

bankaya yatırılmakla birlikte memur bu maaşı on beşinden önce alamamaktadır. Maaş günü gelene kadar bu para devletin parasıdır ve bankada emanettir. Memur istese de bu parayı günü gelmeden bankadan çekemez. Aynı şekilde memurun burada maaşı ile veya yatırılan banka ile ilgili bir seçim hakkı da yoktur. Böyle bir tasarrufu veya seçimi olmadığı için memur için aynı şekilde işçi için faizden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca maaş promosyonu yukarıda da izah edilen faizin şartlarını taşımamaktadır. Çünkü faiz olması için Orhan Çeker'in de dediği gibi muamelede mübadele olması gerekir.⁵⁵ Mübadele olmayan muamelelerde faiz cereyan etmez. Maaş promosyonunda bunların hiçbiri bulunmamaktadır. Onun için maaş promosyonu faizdir diyemeyiz.

Bunun yanında bankaya yatırılan maaş paraları ayın on beşine kadar devletindir ve bankada emanettir. Promosyon anlaşması da bu paranın bankada 2 iş günü kadar bırakılması için yapılmaktadır. Ancak promosyon anlaşması bu para için yapılmakla birlikte paranın sahibi olan devlet bu para için bankadan bir karşılık ya da hediye istememekte ve almamaktadır. Bu da "*menfaat celbeden her karz (ödünç) faizdir*" kaidesine girmemektedir. Çünkü bu para bankaya karz (ödünç) değil emanet olarak verilmektedir. Ayrıca paranın sahibi olan devlet bu paraya karşı bankadan bir kazanç elde etmemektedir. Memur ya da işçi de maaş günü gelmeden bankadaki bu parayı hak etmediğinden ve de alamadığından dahası bu parayı maaş gününden önce kendisi bankaya yatırmadığından onunla ilgili olarak da bir karz menfaat durumu söz konusu değildir.

Buna göre, devlet maaş gününden önce yatırdığı paraya karşılık bankadan bir menfaat elde etse devlet için bir faizden söz edebiliriz. Aynı şekilde banka ile kişi arasında maaşın çekilmesi ile ilgili bir anlaşma olursa ve bu anlaşmada banka, kişiye maaşını ayın on beşinde öğleden sonra çekersen şu kadar artı para veririm, aynı gün mesai bitmeden ya da ertesi gün çekersen şu kadar artı para veririm şeklinde bir seçenek sunsa ve maaş bankada kaldıkça bu artı para artırılıyorsa o zaman memur için faizden söz edebiliriz. Çünkü maaş bankada bekletildikçe ona karşılık fazladan bir para alınmaktadır. Bu da faiz olmaktadır.

Bununla birlikte memurun, işçinin her ne kadar bir seçim hakkı olmasa da promosyon anlaşması kendileri ile ilgili bir anlaşma olduğundan ve yapılan bu anlaşma gelirinin çoğu faizden olan bir kurum ile yapıldığından faiz şüphesi söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı şüpheli şeylerden kaçınmak esastır hadisine⁵⁶ ve de kaidesine binaen promosyona faiz şüphesi ile bakılabilir. Bu bağlamda maaş promosyonu faiz şartlarını tam anlamı ile taşımadığından memur için doğrudan faizdir diyemeyiz. Ancak faiz şüphesinden de hali değildir.

Hayrettin Karaman'ın maaşlar faizle iş yapan bankalardan alındığı takdirde, bankaya faizcilik yapma imkanı verilmiş olur ve kişi gelirinin çoğu faizden olan bir kurumdan hediye kabul etmiş olur tespitini de yerinde ve doğru buluyoruz. Zira faizle çalışan banka ile yapılan anlaşmalar o kurumun daha da güçlenmesine ve haramın yayılmasına sebebiyet vermiş olur. Bu da "*İyilik ve takva üzerinde*

⁵⁵ Çeker, *Fetvalarım 1*, 239-240.

⁵⁶ Buhârî, "İman", 39; Müslim, "Müsakat", 107.

yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın."⁵⁷ ilahi emrine aykırı bir durumdur. Faize destek vermemek ve faizle çalışan kurumları güçlendirmemek adına maaşları faizsiz bankalara veya PTT'ye yatırmak daha doğru ve yerinde olur kanaatindeyiz. Zira bu kurumlar, İslam'ın yasakladığı faizle iş yapmamaktadır.

5.2. Promosyon Caizdir Görüşünün Değerlendirilmesi

Abdülaziz Bayındır'a göre, memur veya işçi ile ilgili promosyon anlaşması kurum ile banka arasında yapıldığından faiz kurum ve banka arasında cereyan eder. Ancak memur veya işçi için faiz söz konusu değildir. Çünkü onların seçim hakkı yoktur.⁵⁸

Maaş promosyonu anlaşması, kurum ve banka arasında yapıldığından yapılan anlaşmada kişinin bir seçim hakkı olmadığı doğrudur. Aynı şekilde yukarıda izah ettiğimiz gibi maaş promosyonu faizin şartlarını da taşımadığı da doğrudur. Bununla birlikte memurun her ne kadar bir seçim hakkı olmasa da yapılan anlaşma kendi maaşı ile ilgili olduğundan ve yapılan bu anlaşma da gelirinin çoğu faizden olan bir kurum ile yapıldığından dolayı yoldan da olsa kendisini de ilgilendirmektedir. Kaldı ki kurum maaş sahibi adına bu sözleşmeyi yapmaktadır. Aynı şekilde maaş sahibi promosyonla ilgili bir sözleşme yapmadığı gibi maaşı ile ilgili de banka ile bir sözleşme yapmamaktadır. Ayrıca bankaya yatırılan para ayın on beşine kadar onun değildir. Para ayın on beşine kadar onun olmamasına rağmen banka kendisine artı bir ödemede bulunmaktadır. Bu artı para yani promosyon faiz şartlarını taşıyor ama faizin şartlarını taşımasa da gönül huzuru ile caizdir demek mümkün değildir. Çünkü faiz şüphesi söz konusudur. Faizde de şüphe hakikat makamındadır.⁵⁹

Bayındır, emeklilerin promosyonunu memur ve işçilerden farklı değerlendirmekte ve emekliler promosyon anlaşmasını kendileri imzaladıkları için maaş promosyonunu almaları caiz değildir, faizdir demektedir.

Emeklilerin, bir anlaşma yaptıkları doğrudur. Ancak emekliler, Sosyal Güvenlik Kurumunun kendileri ile ilgili bankalarla yaptığı anlaşmadan sonra bir anlaşma yapabilmektedir. Halihazırda Sosyal Güvenlik Kurumu 14 banka ve PTT ile emeklilerin maaş promosyonu için bir anlaşma imzalamıştır. Emekli de maaşını almak için bu kurumlardan birisini tercih etmektedir. Dolayısıyla emekli anlaşmayı kendisi yapmıyor, onun adına Sosyal Güvenlik Kurumu yapıyor. Bu anlaşma gereği emekli de anlaşma yapılan özel, kamu, katılım bankalarından birini veya PTT'yi tercih ediyor. Yani aslında emekli de direk kendisi bu anlaşmayı yapmıyor, memur ve işçi gibi sözleşme yapılan kurumlardan birini tercih ediyor. Ancak emeklinin durumu memur ve işçilerden biraz daha avantajlıdır. Zira memur ve işçinin kurumu sadece bir kurumla anlaşma yapmaktadır. Bu anlaşma kanuni bir zorunlulukla en çok promosyon verenle yapılmak zorundadır. Faizle çalışan bankalar daha fazla promosyon verdiği için kurumlar tarafından tercih

⁵⁷ Maide, 5/2.

⁵⁸ Bayındır, "Bankaların Maaşlarımız Karşılığında Verdiği Promosyon Helal Midir?"

⁵⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 63; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7: 95; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 6: 139.

edilmektedir. Memurların ve işçilerin, kurumlarının anlaşma imzaladığı faizle çalışan bankadan maaş ve promosyonlarını almak dışında bir seçim hakları kalmamaktadır. Ancak emeklinin bu 14 banka içerisinde faizle iş yapmayan katılım bankalarını ve yine faizle iş yapmayan PTT'yi de tercih etme imkanı ve hakkı bulunmaktadır.

Bu bağlamda daha önce de ifade ettiğimiz gibi promosyonda faizin şartları oluşmadığı için promosyona faizdir diyemeyiz. Ancak faiz şüphesinden de hali değildir. Bundan dolayı emekliler, maaş promosyonunda faizsiz katılım bankalarını ve PTT'yi tercih etme imkanına sahip oldukları için faizle çalışan bankaları tercih etmeleri uygun değildir.

5.3. Promosyon Hediyedir Görüşünün Değerlendirilmesi

Orhan Çeker, maaş promosyonunu kişi ve banka arasında mübadele ve icap kabule dayalı bir akid olmadığından faiz değil bankanın kişiye verdiği bir hediye olarak değerlendirmektedir. Çeker'e göre, bankanın hediyesi konusunda da hibe hükümleri geçerlidir. Buna göre, bankanın gelirinin %50'sinden fazlası helal yoldan geliyorsa hediyesi alınabilir. Ancak bankanın gelirinin %50'sinden fazlası haramdan geliyorsa hediyesi kabul edilmez. Çeker'in bu görüşü "*itibar, ğalib-i şayıdır, nadire değil*"⁶⁰ (itibar, galib ve yaygın olanadır, nadir olana değil.) "*el-hükmü li'l-ekser*"⁶¹ (hüküm çoğunluğa göre verilir.) ilkelerine dayanmaktadır.

Banka, genel olarak faizle iş yapmakla birlikte faize dayanmayan kazançları da bulunmaktadır. Banka, hem faizli hem faizsiz kazanç elde ettiğinden verdiği promosyonu veya bir başka ifade ile hediye bu ilkenin içerisinde değerlendirmek yerinde olur. Her ne kadar kazancının çoğu haramdan olan kişinin malını almak, yemek caizdir⁶² fihki bir görüş varsa da bankanın verdiği promosyon konusunda "*itibar, ğalib-i şayıdır, nadire değil*"⁶³, "*el-hükmü li'l-ekser*"⁶⁴ ilkesini esas almak daha doğru olur kanaatindeyiz.

Maaş promosyonu konusunda Çeker'in bu görüşüne katılmakla birlikte kamu ve özel şeklinde bankayı ayırmasını doğru bulmamaktayız. Zira kamu bankasının kamu personeline verdiği maaş promosyonu ikramiye veya zam değildir. Aynı şekilde eğer zam ya da ikramiye olarak kabul edeceksek kamu bankaları personele promosyon olarak farklı rakamlar verebilmektedir. Bu durumda bu ikramiye ve zam hususunda bir mağduriyet söz konusu olacaktır. Çünkü aynı iş ve pozisyonda olan ama farklı şehirlerde görev yapan veya personel olarak sayıca daha az olan kamu personeli sayıca daha çok olan diğer

⁶⁰ Mecelle, md. 42.

⁶¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 30; Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1984), 6: 174; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1982), 2: 184; Damad, Şeyhîzâde Abdurrahman, *Mecma' u'l-enhur fî Şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998), 3: 167; Ali b. Ahmed Adevi, *Hâşiyetü'l-AdevîalâKifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1982), 1: 598.

⁶² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 6: 174.

⁶³ Mecelle, md. 42.

⁶⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 30; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 6: 174; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 2: 184; Adevi, *Hâşiyetü'l-Adevî*, 1: 598.

personellerden daha az promosyon alabilmektedir. Bu da zammın ve ikramiyenin aynı iş ve unvanda olanlara eşit dağıtılmamasına sebebiyet verir. Aynı durum özel sektör için de söz konusudur.

Bunun yanında her ne kadar biri kamu diğeri özel olsa da her iki bankanın yaptığı iş ve gelir genel olarak aynıdır ve kazançlarının yüzde ellisinden fazlası faizden oluşmaktadır. Bu anlamda aralarında bir fark söz konusu değildir. Dolayısıyla bu ayırım doğru değildir. Böyle bir ayırımı kabul etmek İslam'ın yasaklayıp haram kıldığını devlet eli ile çiğnemek olur. Ayrıca başka yasak ve haramların da işlenmesine yol açılmış olur ki bu da sedd-i zerâi⁶⁵ ilkesine aykırı olur.

5.4. Promosyonda Faiz Şüphesi Vardır Görüşünün Değerlendirilmesi

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu gerekçesini açıklamamakla birlikte maaş promosyonunda faiz şüphesi olduğunu karara bağlamıştır. Kurul, maaş promosyonunda faiz şüphesi vardır kararının gerekçesini açıklamadığından Kurulun gerekçesini yorumlamamız mümkün değildir. Ancak bizim kanaatimiz promosyon, faizin şartlarını taşımadığından, kişinin bir seçim hakkı olmadığından, promosyon anlaşması gelirinin çoğu faizden olan bir kurum ile yapıldığından faiz şüphesi söz konusudur. Buna göre, promosyonda faizin şartları bulunmasa da sofraya gelebilecek helallikte de değildir. Bundan dolayı şüpheli şeylerden kaçınmak ve tedbirli olmak esastır hadisine⁶⁶ ve de kaidesine göre promosyona faiz şüphesi ile bakılabilir.

Bunun yanında Hz. Peygamberin “*şüpheli şeylerden sakınan dinini ve ırzını korumuş olur*”⁶⁷ hadisine binaen kişinin ihtiyacı varsa (zaruri ihtiyacı) kendisinin kullanması, böyle bir ihtiyacı yoksa promosyonu ihtiyaç sahiplerine vermesi daha uygun olur kanaatindeyiz. Ancak bu parayı bankaya bırakmak uygun değildir. Çünkü alma hakkı verilmiş parayı faizli bankaya bırakmak faize yardım etmek manasına gelir ki bu da “günahta ve düşmanlıkta yardımlaşmayın.”⁶⁸ ayetine aykırıdır.

Maaş promosyonu ile ilgili sonuç olarak şunu da söyleyebiliriz ki; memur, işçi ve emeklilere kanuni düzenleme ile tanınan promosyon hakkı yerinde bir karardır. Ancak maaşlar genel olarak faiz ile çalışan bankalardan alındığı için en azından bir faiz şüphesi söz konusudur. Maaş promosyonu hususunda faiz ya da faiz şüphesinden sakınma adına kurumlar ehven-i şer babından faizle çalışmayan katılım bankalarını veya PTT'yi tercih etmelidir. Ya da yapılacak kanuni düzenleme ile kişiye kamu, özel, katılım bankası ya da PTT'yi tercih etme hakkı tanınmalıdır.

⁶⁵ Kendi başına mubah olan bir fiilin şer'an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasıdır. (bk, Zeydan, Abdulkarim. *el-Medhal li-diraseti'ş-şeriatil'İslamiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1999. 171; Dönmez, İbrahim Kâfi. “sedd-i zerâi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:227. İstanbul: TDV Yayınları, 2009; Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. Hikmetevi İstanbul: Yayınları, 2013, 132.

⁶⁶ Buhârî, “İman”, 39; Müslim, “Müsakat”, 107.

⁶⁷ Buhârî, “İman”, 39.

⁶⁸ Maide, 5/2.

Emeklilerin çalışanlardan farklı olarak Sosyal Güvenlik Kurumunun yaptığı promosyon anlaşmasında aralarında gelirleri faize dayanmayan PTT ve katılım bankaları da bulunduğu ve bu kurumları tercih etme imkanları olduğundan faizli bankaları tercih etmeleri İslam fıkhı açısından uygun değildir.

Sonuç

Günümüzün finansal kurumlarından biri olan bankaların verdiği hizmetlerden birisi de memur, işçi ve emeklilerin hak ettikleri maaşı ödemektir. Banka, bu maaşın kendisine yatırılması karşılığında memur, işçi ve emeklilere promosyon vermektedir. Ancak bankanın gelirinin çoğu faize dayandığı için maaş promosyonu İslam hukukçuları tarafından tartışılmış ve hükmü açısından farklı değerlendirilmiştir. İslam hukukçuları, promosyonu hüküm olarak faiz, caiz, hediye, faiz şüphesi var şeklinde yorumlamışlardır.

Promosyonla ilgili görüşleri irdelediğimizde şunu gördük ki, bütün görüş sahiplerinin kendilerine göre delil ve gerekçeleri bulunmaktadır. Biz de bu görüşleri tespit edip değerlendirmeye çalıştık. Bu delilleri ve gerekçeleri dikkate aldığımızda “promosyonda faiz şüphesi vardır” görüşünün daha isabetli ve tercihe şayan olduğunu müşahede ettik ki biz de bu kanaatteyiz. Bunun yanında promosyonu bankanın hediyesi olarak gören görüş de diğer iki görüşe göre daha tutarlı görünmektedir.

Bu görüşlerden de hareketle, kişinin çok ciddi temel ve zaruri bir ihtiyacı varsa fetva anlamında promosyonu kendisi için kullanabilir. Fakat şüpheden kurtulma ya da haram yememek adına promosyon parasını çok zaruri ve temel bir ihtiyaç yoksa ihtiyaç sahiplerine vermesi daha uygundur.

Kanuni düzenlemeden dolayı memur ve işçi, maaşlarının yatırılması için banka seçme inisiyatifine sahip değildir. Bundan dolayı kurumları onların adına en yüksek promosyonu veren kurumla anlaşma imzalamak zorundadır. Bu anlaşma da en fazla promosyon veren faizle çalışan bankalarla yapılmaktadır. Bu da helal-haram ya da faizden kaçınma hassasiyeti olan kişiler için bir problem olmaktadır. Bundan dolayı çalışanların maaş promosyonu için bir kanuni düzenleme yapılmalı ve emeklilerde olduğu gibi çalışanlara da katılım bankalarından ve PTT’den maaşlarını alma hakkı tanınmalıdır. Bunun için çalışanların kurumları, Sosyal Güvenlik Kurumunun emekliler adına yaptığı anlaşma gibi bir anlaşma yapmalı çalışan da bu anlaşmadan sonra istediği bankadan veya PTT’den maaşını ve promosyonu alabilmelidir.

Emekliler, yapılan protokol gereği maaşlarını almak için katılım bankalarını ve PTT’yi de tercih edebilmektedir. Böyle bir tercih imkanları olduğu için emeklilerin katılım bankalarını veya PTT’yi tercih etmeleri yerinde ve doğru olur. Ancak emeklilerin faizle iş yapan bankaları tercih etmeleri uygun değildir.

Kaynakça

Adevî, Ali b. Ahmed. *Hâşiyetü'l-AdevîalâKifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî*, Beyrut. Dârü'l-fıkr, 1982.
Bardakoğlu, Ali, “Hibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17: 421-426. İstanbul: TDV Yayınları 1989.

- Bayındır, Abdülaziz. "Bankaların Maaşlarımız Karşılığında Verdiği Promosyon Helal Midir?". Erişim: 10 Eylül 2018. <http://www.fetva.net/yazili-fetvalar/bankalarin-maaslarimiz-karsiliginda-verdigi-promosyon-helal-midir.html>.
- Bayındır, Abdülaziz. "Bankaların Emeklilere Verdiği Promosyon Parası Helal Midir?". Erişim 25 Eylül 2018. <http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/bankalarin-emeklilere-verdigi-promosyon-parasi-helal-mi.html>.
- Bayındır, Servet. "Kredi Piyasalarındaki Bazı Uygulamaların Fıkhî Durumuna İlişkin Değerlendirmeler". *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III Afyonkarahisar 2010*. 41-66. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Beşer, Faruk. "Kredi Piyasalarındaki Bazı Uygulamaların Fıkhî Durumuna İlişkin Değerlendirmeler". *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III Afyonkarahisar 2010*. 89. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kıdâ'*. Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1982.
- Çeker, Orhan. *Fetvalarım 1*. Konya: Damla Ofset, 2014.
- Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri 1*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1999.
- Damad, Şeyhîzâde Abdurrahman. *Mecma' u'l-ehur fi Şerhi Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-Kebîr*. Beyrut: Dârü'l-fıkr ty. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1991.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Sedd-i Zerâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 277-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Elmas, Ömer. "Bankacılık Kanunu Açısından Bağış ve Yardımlar ile Promosyonlara İlişkin Değerlendirme". *Bankacılar Dergisi* 63 (2007): 40-50.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- Halil, b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-hilâl, ty.
- Hıra, Ayhan. "Klasik Fıkıh Kaynaklarında Hibeden Dönme Meselesine İlişkin Temel Yaklaşımlar". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 58 (2017): 237-250.
- İbn Âbidin, Muhammed Emin Alaüddin. *Reddü'l-muhtârale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1984.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u sadr, 1990.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahru'r-râ'ik Şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. Kahire: Darü'l-marife, 1333.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidayetu'l-müctehid ve nihayetu'l-muktesid*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.
- Karaman, Hayrettin, "Bankaların Promosyonu". Erişim: 10 Eylül 2018. <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0260.htm>.
- Karaman, Hayrettin, "Bankaların Verdiği Promosyon". Erişim: 10 Eylül 2018. <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0263.htm>.
- Kâsânî, Aluüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Hanefî. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâ'i'*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*. İstanbul 1329.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Beyrut: y.y., ty.
- Mevsîlî, Abdullah b. Muhmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyârli-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-marife, 1998.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Nşr. M. Fuad Abdulbaki. Beyrut: Daru Ihyau't-Turasi'l-Arabi, 1966.
- Özsoy, İsmail. "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1984.
- Sahnûn b. Abdisselam b. Sa'îd. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Kahire: Dârü'l-hadis, 2005.
- Serahşî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. Beyrut: Dârü'l-marife, 1973.
- Şener, Abulkadir. *İslâm Hukukunda Hibe*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Şirâzî, Ebu İshâk İbrahim b. Ali el-Fîrûzâbâdî. *el-Mühezzebe fi fıkhi'l-İmâm es-Şâfiî*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.
- Şirbînî, Şemsüddin el-Hatîb Muhammed b. Ahmed el-Kahiri. *Muğnî'l-muhtâc*. Kahire: Dâru'lhadis, 2006.

- Tarhan, Gülnihal. *Bankacılık Hizmetlerinde Promosyon Uygulamaları ve Muhasebesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Türk Dil Kurumu. "Promosyon". Erişim: 10 Eylül 2018. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTY.5b466f806e1657.62500114
- Yazıcı, Mehmet. *Bankacılığa Giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2015.
- Zeydan, Abdulkerim. *el-Medhal li-diraseti's-şeriatî'l-Islamiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1999.